

DORA D'ISTRIA AND WOMEN: A DISTINGUISHED INTELLECTUAL CONTRIBUTION TO GENDER EQUALITY

DORA D'ISTRIA DHE GRATË, NJË KONTRIBUT I ÇMUAR SHKENCOR MBI BARAZINË GJINORE

Teuta ARIFI¹

¹Department of Albanian Language and Literature, Faculty of Philology „Blazhe Koneski“, University „Saint Cyril and Methodius“ Skopje

*Corresponding author e-mail: teuta.arifi@filf.ukim.edu.mk.

Abstract

The writings of Dora d'Istria constitute a particularly significant field of scholarly inquiry, especially in relation to the position of women and their role within society. She is the author of two major encyclopedic works on gender-related issues, namely *Des femmes par une femme* ("On Women by a Woman," 1865) and *Les femmes d'Orient* ("Women of the East," 1859). The former presents a comprehensive and analytically structured examination of the status of women in Western Europe, which d'Istria categorizes into two distinct socio-cultural spheres: Germanic and Latin societies. Within this comparative framework, she advances a notably liberal perspective on women's rights, advocating for their entitlement to property ownership, the right to divorce, and the equitable distribution of property—positions that were exceptionally progressive within the socio-legal context of nineteenth-century Europe.

This study, however, concentrates on *Les femmes d'Orient*, particularly the sections devoted to Southeastern Europe, extending geographically to Athens and Istanbul. Composed in an epistolary form, the work documents d'Istria's encounters with women during her travels across Romania, Serbia, Bosnia, Montenegro, Albania, Bulgaria, the Ottoman Empire, and Greece. Through these narratives, she constructs a nuanced regional "cartography" of women's social conditions, situating their lived experiences within broader processes of national awakening, political transformation, and identity formation.

Keywords: *Orient, Romanticism, gender equality, protofeminism, Europe.*

Përmbledhje

Një interes shkencor tejet i veçantë janë shkrimet e Dora D'Istrias për pozitën e grave dhe rolin e tyre në shoqëri. Ajo është autore e dy veprave enciklopedike sa u përket çështjeve gjinore, edhe atë: *Des femmes par une femme* (Për gratë nga një grua), (1865) dhe *Les femmes d'Orient* (Gratë e Lindjes), (1859). Vepra *Des femmes par une femme* (Për gratë nga një grua), është një vështrim mbi pozitën e grave në Europën Perëndimore të cilën autorja e ndan në dy pjesë, pra gratë në shoqëritë gjermanike dhe gratë në shoqëritë latine, duke mbajtur një qasje liberale sa u përket të drejtave të grave për të pasur pronën e tyre apo të drejtat e tyre për tu divorcuar dhe për të pasur një ndarje të drejtë të pronës, ide këto jashtëzakonisht të avansuara për shoqëritë europiane të shekullit 19të.

Interesim i këtij punimi megjithatë është vepra *Les femmes d'Orient* (Gratë e Lindjes), përkatësisht pjesa e veprës e cila përfshin Europën Juglindore deri në Athinë e Stamboll. Në një formë epistolare Dora D'Istria përshkruan takimet me gratë në udhëtimet e saj nga Rumania, Serbia, Bosnja, Mali i Zi, Shqipëria, Bullgaria, Turqia dhe Greqia duke na ofruar një gjeografi rajonale sa u përket pozitës së grave në këto shoqëri të cilat luftojnë për çlirim kombëtar dhe ndërtim identitar.

Fjalë kyçe: *Orienti, romantizmi, barazia gjinore, protofeminizmi, Europa.*

Hyrje

Çështja e grave – nëse kështu do emërtonim një fenomen mijëvjeçar të përmasave mitologjike, mbase do të kuptonim se çështja e gjinisë, përfaqësimit, apo vetë ekzistencës së gruas si *tjetra*, si e dyta pa të cilën nuk ndodh e para, si ontologji ekzistenciale e kësaj bote, karakterizon historinë e mendimit dhe të qenurit e kësaj bote që nga fillimet e saj. Është poashtu tejet i veçantë fakti që gjatë secilit shekull të kësaj historie të mendimit dhe veprimit botëror në shumësinë e emrave meshkuj të letërsisë, artit, politikës e shkencës gjenden edhe një apo dy emra të grave- personalitete nga këto fusha të cilat imponojnë respekt me veprimtarinë e tyre nga njëra anë, kurse nga ana tjetër janë përjashtimi i cili vërteton rregullin se bota e dijes për shekuj me radhë ishte një botë e rezervuar vetëm për gjininë mashkullore.

Ky punim nuk ka për qëllim të analizojë arsyet e mungesës së grave nga nga letërsia dhe filozofia përgjatë shekujve, një analizë të tillë që mjeshtërisht e ka bërë Virxhinia Vulf në veprën *Një dhomë më vete*, por ka për qëllim vënien në pah të një figure të jashtëzakonshme të shekullit 19të, një grua e cila la pas vetes vepra të jashtëzakonshme enciklopedike sa u përket grave dhe gjendjes së grave në shekullin në të cilin ajo jetoi e veproji. Çështja e barazisë gjinore apo çështja e grave siç preferohej të quhej gjatë shekullit 19të, është temë e cila fillon e aktualizohet gjatë këtij shekulli për tu shndëruar në lëvizje të organizuar revolucionare në gjysmën e parë të shekullit të 20të.

Pas Revolucionit Demokratik Borgjez Francez dhe deklaratës për të Drejtat e Grave përpiluar nga Olimpi de Guzh e cila ishte e menduar si një paralelizëm ndaj Deklaratës për të Drejtat e Njeriut, dhe pas përfundimit në gjetinë të autores së kësaj deklarate, gjysma e parë e shekullit 19të është një periudhë e përmbajtjes nga këto tema të barazisë dhe respektit gjinor. Megjithatë, koncepti i barazisë në përgjithësi dhe i asaj gjinore në veçanti rikthehet si interes letrar e shoqëror veçanërisht i ndërlidhur me lëvizjet çlirimtare të popujve të cilët gjatë shekullit 19të ndërtuan vetëdijen kombëtare si fazë të parë të krijimit të shteteve-kombe dhe proceseve komplekse të rilindjeve respektive kombëtare. Duke qenë se këto ide shoqërohen dhe me turbullira të shumta të natyrës politike dhe shoqërore dhe gjithnjë duke pasur parasysh faktin që gratë nuk kishin të drejtat për të ndjekur shkollim universitar, atëherë nënkuptohet edhe numri simbolik i grave shkrimtare e mendimtare të shekullit 19të.

Pjesë e këtij numri të vogël mendimtarësh dhe veprimtarësh të këtij shekulli është Dora D'Istria, e cila vlerësohet nga rilindasit shqiptarë si pjesë e pandashme e lëvizjes së Rilindjes sonë Kombëtare, por që njëkohësisht është njëra ndër figurat më eminente në mendimin evropian për barazinë gjinore gjë që dëshmon edhe shtypi evropian i kohës. Tejet i rëndësishëm është interesimi i Dora D'Istrias për pozitën e grave dhe rolin e tyre në shoqëri. Ajo është autore e dy veprave enciklopedike sa u përket çështjeve gjinore, edhe atë: *Des femmes par une femme* (Për gratë nga një grua) dhe *Les femmes d'Orient* (1859). Vepra *Des femmes par une femme* (Për gratë nga një grua) (1865) është një vështrim mbi pozitën e grave në Europën Perëndimore të cilën autorja e ndan në dy pjesë, pra gratë në shoqëritë gjermanike dhe gratë në shoqëritë latine, duke mbajtur një qasje liberale sa u përket të drejtave të grave për të pasur pronën e tyre apo të drejtat e tyre për tu divorcuar dhe për të pasur një ndarje të drejtë të pronës.

Ide këto jashtëzakonisht të avansuara për shoqëritë europiane të shekullit 19të. Megjithatë, interesim i studimit tim është vepra *Les femmes d'Orient* (Gratë e Lindjes), përkatësisht pjesa e veprës e cila përfshin Europën Juglindore deri në Athinë e Stamboll. E shkruar në formë epistolare Dora D'Istria përshkruan takimet me gratë në udhëtimet e saj nga Rumania, Serbia, Bosnja, Mali i Zi, Shqipëria, Bullgaria, Turqia dhe Greqia duke na ofruar një gjeografi rajonale sa i përket pozitës së grave në këto shoqëri të cilat luftojnë për çlirim kombëtar dhe ndërtim identitar. Poashtu kjo vepër është shkruar me dashamirësi të jashtëzakonshme për atë që asokohe është trajtuar si Orient pa paragjykimet e ndarjes Lindje-Perëndim për të cilat do të shprehet më vonë Eduard Said.

Nga shkrimet e D'Istrias kuptojmë rolin aktiv të cilin kanë luajtur gratë në luftërat çlirimtare të kombeve të Ballkanit, rol i cili gjatë historisë ka mbetur në margjinat e memorjes kolektive kombëtare, duke pasur parasysh faktin që është dashur edhe një shekull i tërë për të hapur seriozisht çështjen e barazisë gjinore. Dora D'Istria me veprën e saj mbi gratë dhe barazinë e tyre është një nga protofeministet e para europiane duke pasur parasysh faktin që është gjysma e dyte e shekullit 20 koha kur vërtet hapet çështja lidhur me gratë dhe barazinë e tyre.

Vendi i Dora Distrias në mendimin intelektual european të shekullit 19

Dora D'Istria apostrofohet si një ndër personalitetet-gra më të mirënjohura të kohës së saj duke u përfshirë në një numër të madh të enciklopedive apo veprave autoriale mbi barazinë gjinore të cilat ishin vepra pioniere mbi liberalizmin dhe të drejtat e grave në Europë. Një nga shumë të tillat është vepra e W.H.Dawenport Adams e titulluar si *Gratë e famshe udhëtare të shekullit nëntëmbëdhjetë (Celebrated Women Travellers of Nineteenth Century, 1883)*. Kjo vepër e cila përfshin veprimtarinë dhe shkrimet e nëntëmbëdhjetë grave të kësaj kohe të cilat duke përshkruar udhëtimet e tyre japin dhe një pasqyrim femëror të kulturave të ndryshme të periferive europiane, hapet fillimisht me personalitetin e Dora D'Istrias si e para e kësaj liste të grave të respektuara të kohës së saj.

Dora D'Istria admirohet fillimisht për dijen dhe shkollimin e saj. Edhe pse nuk kishte shkollim formal apo diplomë nga universitetet e kohës së saj duke qenë se gratë akoma nuk e gëzonin të drejtën për shkollim formal në universitete, ajo dëshmoi se dashuria për dije tejkalon pengesat e cilësdoqoftë natyrë dhe triumfon mbi tendencën për të mbajtur larg diturisë dhe progresit një gjini të tërë. Nga mësuesi kryesor i saj, M.Papadopoulos ajo do të përshkruhet si ekselente në procesin e të mësuarit, si femër e re e cila kishte vënë diturinë para dukjes së saj të jashtme, një vajzë e re e cila sapo zuri adoleshencën filloi me përkthimin e *Iliadës*. Gjithësesi që Dora D'Istria kishte fatin e mirë që si pjesëtare e aristokracisë së lartë rumune, i ati i saj ti siguronte mundësitë më të mira të edukimit, por ndërtimin e saj intelektual ajo e bëri vetë.

I një rëndësie të veçantë në këtë proces të ndërtimit intelektual apostrofohet udhëtimi i saj në Gjermani, ku në takimet me filosofë e mendimtarë të kohës ajo ndërtoi opinionet e saja liberale kurse nga revolucioni italian i viti 1848 të cilin ajo e përkrahu arriti të kuptonte të gjitha konsekuencat e një qeverisjeje dhespotike (W.D.H.Adams, 1883:19). Ky udhëtim theksohet të ishte rezultat i turbulencave politike në Rumani, kur në vitin 1842, i ati Mihal Gjika qëndroi në Dresden me qëllim që fëmijët e tij të kompletinin arsimin e tyre. Apostrofohet që Elena Gjika në Dresden studioi gjuhët moderne duke u njohur me kryeveprat e letërsisë gjermane dhe angleze në origjinalin e tyre.(Anonymous, 1879).

Vendin e saj të respektuar në mendimin intelektual european Dora D'Istria fillon që ta sigurojë që në moshë të re dhe veçanërisht pas takimeve dhe bashkëbisedimeve intensive me filozofin gjerman Humboldt. W.D.Adams si bashkëkohas i saj, përshkruan oborrin e Frederik Viliamit të Prusisë si një qendër të shpirtërave me intelekt të ndritur, në mesin e të cilëve vendos edhe Dora D'Istrian si erudite e jashtëzakonshme dhe njohëse e nëntë gjuhëve. Shënohet që Elena Gjika edhe pse e re në moshë vlerësohej lart për njohjen e gjuhëve dhe kulturave klasike.

Tregohet që filosofi gjerman Humboldt në një rast kur ishte dashur deshifrim të një shënimi në grqishten e vjetër para Frederik Vilhelmit të Prusisë, kishte deklaruar se nuk do merrte guximin të përkthente një tekst para një njohëseje të jashtëzakonshme të kësaj gjuhe klasike, që ishte Elena Gjika (Anonymus, 1879). Angazhimi i saj për barazi nuk është vetëm të shkruarit e saj mbi barazinë, por është vetë jeta e saj e cila është një luftë personale dhe një shembull lapidar i përpjekjes personale të një gruaje për barazi, respekt dhe integritet. Sipas W.D.Adams, martesë e Elena Gjikes me princin rus Kolcov-Masalski i dha mundësinë asaj për të njohur rrethanat shoqërore në Rusi si pjesë e aristokracisë së këtij vendi, por edhe nga

udhëtimet e saj në brendi të vendit nga Petërburgu e gjer në Odesë dhe vështirësitë analitike për këtë shoqëri të cilat ajo do i shprehë në veprat e saja të mëvonëshme.

Konceptet liberale të Dora D'Istrias gjithësesi që ishin jo vetëm të largëta por edhe në kundërtënie të drejtpërdrejtë me atmosferën e cila mbizotëronte brenda aristokracisë ruse dhe ky realitet ishte plotësisht i disfavorshëm për një grua e cila kishte ambicje intelektuale dhe jo ambicjen e të qenurit një bashkëshorte dhe stoli e oborreve aristokrate. Disa përshkrime biografike flasin edhe për ftesa në prefekturën e Petërburgut kur nga vetë ministri i policisë i është sugjeruar të mos interesohet e aqë më pak të flasë për politikë (Maksuti, 2001:34). Ndërkohë që në një botim të revistës *The College Courant* të vitit 1869, specifikohet që për shkak të pikënamjeve të saja leberal-demokratike, mbi Dora D'Istrian ra zemërimi i perandorit rus Nikolai (The College Courant, 1868, vol.5, n.7).

Në artikullin e botuar në revistën amerikane *Scribners Monthly. An Illustrated Magazine for the people*, nga autor anonim, përshkruhen detaje nga qëndrimi i Elena Gjikes në Rusi dhe problemet gjithnjë e më të mëdha me të cilat po përballlej si rezultat i qëndrimeve demokratiko-liberale të cilat ajo i shprehte hapur në shoqërinë e lartë të Petërburgut. Sipas këtyre shënimeve atëherë kur autoritetet konservative ruse u irrituan nga qëndrimet e saja liberale të shprehura hapur nga Gjika, ishte perandoresha ruse e cila ishte me origjinë gjermane dhe e motra e Frederik Vilhelmit të IV, e cila e mori në mbrojtje duke thënë se *një person i ri që ka karakterin dhe frymën që kisha unë, gëzon të drejtën për të shprehur disa opinione vetanake* (Anonymus, 1879:228).

Sipas të njëjtit burim, këto qëndrime të moderuara ndaj Elena Gjikes nuk zgjatën edhe shumë dhe gjendja e saj u bë akoma më e paduruar politikisht pas invadimit rus të Vllahisë më 1853, kur për shkak të pikënamjeve të shprehura publikisht u rrezikua të dërgohej në Siberinë e largët (Anonymus, 1879:228). Të dhënat biografike flasin poashtu për një martesë që nuk shkoi mirë, nga e cila lindën dy fëmijë të cilët nuk jetuan, dhe që u pasua nga ndarja e çiftit. Theksohet poashtu që pas viteve të para të martesës, i shoqi, Princi Kolcov-Masalski do të jepej pas lojërave e bixhozit duke shpenzuar pasurinë e tij dhe mandej duke filluar të prekte edhe pjesën e finansave të bashkëshortes e cila kishte trashëgiminë e saj financiare. (De Gubernatis, 1881:62).

Duke dashur të ndërpriste këtë trend ajo bëri një marrëveshje me të cilën pagoi një pjesë të mjeteve financiare të shoqit për të fituar lirinë e saj. Elena Gjika nuk u divorcua zyrtarisht nga i shoqi, por iu sugjerua të largohej sa më shpejtë nga Rusia, gjë të cilën ajo e bëri duke vazhduar të jetonte për disa vite në Zvicër dhe përfundimisht të vendosej në Itali (Dutu, 2019:239). Kjo histori personale e Elena Gjikes, e cila jetoi në një periudhë kur gratë ishin ose një stoli e pazëshme e shoqërive aristokratike ose vetëm krahë pune i feudalizmit që po përfundonte dhe kapitalizmit që po vinte, dëshmon forcën e saj personale për tu përballur me paragjykimet shoqërore, për ti luftuar dhe për tu ngritur mbi to.

Gjithësesi që origjina e saj familjare dhe rrjedhimisht dhe kondicioni i saj financiar i mundësuan të dilte nga një martesë e palumtur dhe me dijen dhe shkrimet e saja letrare dhe sociale të bëhej një nga personazhet-gra më me ndikim të kohës së saj. Vendimi për të vazhduar me jetën e saj në Firence, tani si autore me ndikim e veprave që prekin tema të ndjeshme sa shoqërore e kulturore, po aqë dhe politike bën dallimin e madh për figurën e saj si grua-intelektuale, gjë që edhe vlerësohet veçanërisht nga bashkëkohësit e saj.

Dëshmi për vendin e respektuar të Dora D'Istrias në mendimin intelektual dhe letrar të kohës së saj e dëshmon përfshirja e emrit dhe veprës së saj në enciklopeditë dhe fjalorët-Larousse të shekullit 19të. Bartolomeo Cecchetti në bio-bibliografinë e tij ofron një listë të gjatë të shkrimeve mbi personalitetin intelektual të Dora D'Istrias. Sipas kësaj, emri i Dora D'Istrias është pjesë e fjalorëve dhe leksikoneve të kohës si një personalitet i panashkalueshëm intelektual i kohës së saj.

Pra në *Coversations Lexicon* të Brockhaus, *Dictionnaire des Contemporains* nga Vaperau, *Dictionnaire des Conversations* nga Duckett et Louvet, *Universal Lexicon* nga Pier, *Frauen der Zeit* nga Lorck, *Profils Contemporain* nga Armando Pommier dhe *Portraits Cosmopolites* nga Carlo Yriarte. Janë poashtu me interes për njohjen e jetës dhe veprës së Dora D'Istrias më shumë jetëshkrime nga autorë të rëndësishëm të shekullit 19të, edhe atë nga profesor Volf Adamo, Frederika Bremer, Kortambert Rikardo dhe Radu Jonesko, por si më e plotë veçohet biografia e profesor A. de Gubernatis e botuar në Torino në vitin 1873. Shkrimet e de Gubernatis sjellin në vëmendjen tonë Dora D'Istrian si një personazh të jashtëzakonshëm të kohës së saj e cila diskuton me mendimtarin francez Renan, një personazh-grua e jashtëzakonshme e korrespondencës dhe letrave të kohës.

De Gubernatis përshkruan Dora D'Istrian si person që e kishte njohur së afërmi, me të cilin kishin diskutuar çështje të ndryshme të letërsisë, artit dhe linguistikës, dhe në numrin 21/1881 të revistës *Revue Internationale*, i dedikon një shkrim të veçantë me rastin e ndarjes së saj nga jeta. Meqë për të vdekurit duhet thënë gjithnjë e vërteta dhe vetëm e vërteta – shkruan de Gubernatis, kishte një mënyrë të vetme për ti pëlqyer Dora D'Istrias e ajo ishte të mos e ndërprisje kur fliste dhe të mos e kundërshtojë (De Gubernatis, 1881:61). Ai e përshkruan si një zonjë autoritare, me vetëbesim të jashtëzakonshëm të cilin ia kishte mundësuar origjina e saj aristokrate por edhe puna e saj.

Ishte trajtuar si një fëmijë me parakushte gjeniu, kishte pasur mundësinë të edukohej nga mësues të jashtëzakonshëm dhe pranonte vetëm ekselencën si nivel për të matur vehten e saj. Në rininë e saj para se të martohej, Elena Gjika do mësojë pikturën në Venecia dhe për mësues do të ketë Feliks Skavonin njërin ndër mjeshtrit e mëdhej të pikturës së asaj kohe. Dy tablotë e pikturuara nga ajo kishin sukses të madh në ekspozitat e Sankt Petërburgut, por pas këtij suksesi fillestar Dora D'Istria do të tërhiqet nga ky art për të ndjekur një rrugë tjetër jetësore (De Gubernatis, 1881:63). Sipas këtij bashkëkohësi të Dora D'Istrias periudha më produktive e shkrimeve të saj është dhjetëvjeçari 1855-1865 kur edhe shkruan dhe publikon një pjesë të madhe të opusit të saj studimor dhe intelektual.

Shumë herë jam pyetur nga miq të ndryshëm nëse të gjitha këto shkrime i përkasin Dora D'Istrias – thotë de Gubernatis, duke shkpjeguar se gjithnjë është përgjigjur se ajo vetë është autore e të gjitha shkrimeve të saj. Ka pasur asistentë të cilët kanë mbledhur materiale nga bibliotekat, miq që e kanë ndihmuar të sigurojë të dhëna, përkthyes dhe sekretarë teknikë, por shkrimet janë tërësisht të Dora D'Istrias, duke qenë që kishte afinitete të jashtëzakonshme të memoronte gjërat, ti sistemonte dhe ti përshkruante në formë eseu të kënshtëm për tu lexuar (De Gubernatis, 1881:66). Vlerësohet si e drejtpërdrejtë në shkrimet e saj me një cinizëm që i përngjason shkrimeve të Volterit dhe me një kritikizëm volterian ndaj institucioneve religjioze.

Stili specifik i shkrimeve të Dora D'Istrias, një stil i drejtpërdrejtë dhe gati se senekian dhe sentencioz i dedikohet pavarësisht që ajo e gëzonte dhe të cilën e kishte fituar me mundin e saj. Nuk priste asgjë nga të tjerët e as u detyrohej të tjerëve. Duke mos qenë e varur nga vullneti i ndonjë autoriteti apo dëshira për të qenë e pëlqyer, Dora D'Istria ndërtoi veprën e saj origjinale duke kërkuar nga popujt trimëri, nga sundimtarët drejtësi dhe duke mbajtur si vlerë më të çmuar e më të lartë lirinë volteriane për ti thënë gjërat në mënyrën se si ajo i shihte dhe i mendonte. Dhe është ky koncept i padiskutueshëm për lirinë që mbisundon në veprat e saj mbi çështjet e grave, vendin, pozitën dhe ndikimin e tyre në shoqëri.

Çështja e barazisë gjinore dhe Europa Juglindore

Interesimet letrare e kulturore të Dora D'Istrias janë të gjera si për nga tematika që trajtojnë, e po ashtu edhe për sa përket gjerësisë gjeografike dhe kulturore që përfshin vepra e saj. Barazia e grave dhe të drejtat e tyre paraqiten si njëri ndër interesimet qendrore të shkrimeve

të saj, krahas interesimeve për kombet në formim e sipër dhe veçanërisht lëvizjeve kombëtare të cilat organizuan fillimisht rezistencë e më vonë edhe luftëra çlirimtare.

Veprat e Dora D'Istrias *Des femmes par une femme* (Për gratë nga një grua) (1865) dhe *Les femmes d'Orient* (Gratë e Lindjes) (1859) janë vepra të natyrës enciklopedike të cilat trajtojnë gratë dhe pozitën e tyre në botën e shekullit të 19të e cila kulturalisht diferencon dy kuptime, atë të Orientit dhe Oksidentit. Dhe këto dy vepra ndjekin këtë linjë ndarëse duke qenë se *Des femmes par une femme* (Për gratë nga një grua) (1865) trajton pozitën e grave në Perëndim, ndërkohë që *Les femmes d'Orient* (Gratë e Lindjes) (1859) trajton pozitën e grave në Lindje.

Këtë qasje enciklopedike mbi gjendjen e grave në shoqëritë e ndryshme Dora D'Istria e fillon nga Lindja duke qenë se kjo vepër botohet pesë vite përpara veprës tjetër mbi gratë e Perëndimit, gjë të cilën ajo e thekson vetë duke nënvizuar faktin që duke qenë se në mënyrë konstante ka ndjekur zhvillimet në Orient, sikur më vonë ka vijuar udhëtimet dhe studimet mbi gratë dhe Oksidentin që poashtu ka rëndësi të veçantë për përparimin e botës europiane. Dora D'Istria mëton të ndërtojë një baraspeshë mes Lindjes e Perëndimit duke theksuar se nuk është vetëm Lindja e ndarë mes mosmarrëveshjeve etnike, duke qenë se po të njëjtat ndarje e dallime mes kombeve e karakterizojnë dhe vetë Perëndimin (D'Istria, 1865:15).

Dora D'Istria ia del që të shkruajë një histori paralele të Lindjes e Perëndimit duke shkruar pikërisht për pozitën e grave në dy krahët e kontinentit europian. Duke kombinuar dijen e jashtëzakonshme të saj mbi të kaluarën europiane me njohuritë e drejtpërdrejta që merr duke udhëtuar në këto vende dhe duke komunikuar drejtpërdrejtë me gratë, D'Istria krijon një ekuilibër mes teorisë dhe praktikës kur është fjala për çështjen e grave, ndikimin e tyre në proceset shoqërore dhe mbi të gjitha të drejtat e tyre në kuadër të shoqërisë.

Vepra *Les femmes d'Orient* (Gratë e Lindjes), është një pasqyrë e jashtëzakonshme e Europës Juglindore. Dora D'Istria i referohet Ballkanit si *La Peninsule Orientale* (Gadishulli Lindor) i cili është emërtim i shekullit 19të për Rajonin, duke qenë se emërimi i tij si Europë Juglindore është më i vonshëm dhe i vendosur në terminologjinë e shkrimeve shqipe nga ana e Faik Konicës. Në shekullin e 19të Ballkani është Lindja e Europës, përkatësisht një fillim kulturor i botës lindore dhe strukturimi i veprës *Les Femmes d'Orient* (Gratë e Lindjes), ndjek këtë linjë të lëvizjes drejt Lindjes.

Në secilin kapitull D'Istria bën një përshkrim të veçantë të kombit për të cilin shkruan si dhe pozitën e grave në kuadër të kësaj bashkësie. Kapitullin për gratë rumune e fillon me nëntitullin *La jeunesse dune Albanaise*, duke përshkruar rininë e saj në Rumani dhe duke apostrofuar veçanërisht veten e saj si një *albanaise* (shqiptare). Veçon karakteristikat klasore të shoqërisë së atëhershme rumune, duke shkruar veçanërisht për pozitën e grave fshatare dhe grave që bëjnë pjesë në aristokracinë e kësaj shoqërie. Poashtu veçon gratë aziate në Rumani të cilat janë pjesë e kombësive të cilët janë vendosur në këtë vend si rezultat i rrethanave historiko-politike.

Në këtë kuadër ajo shkruan për gratë armene të cilat janë vendosur në Rumani si pasojë e rrethanave brenda prandorisë Otomane, gratë hebreje si pjesë e një bashkësie e cila ka emigruar nga Spanja në Rumani që nga koha e pogromit të parë të Isabelës dhe Ferdinandint dhe gratë rome, duke shpjeguar vendosjen e bashkësisë rome përgjatë rrjedhës së Danubit dhe duke e përshkruar këtë si migrim të natyrës ekonomike. Dy kapituj ajo u dedikon Sllavëve të jugut duke shpjeguar dinamikën e shoqërive të tyre dhe gjithësesi pozitën e grave në këto shoqëri. Përshkruan gjendjen e grave bullgare, principatën e Serbisë dhe rolin e grave në kryengritjet serbe, dhe në mënyrë të veçantë flet për gratë boshnjake, malaziasë dhe ato dalmate.

Dora D'Istria flet dhe ofron një pikturë të gjerë për gratë shqiptare të shekullit 19të duke e ndarë kapitullin për shqiptarët në katër nënkaptuj ku veçon gegët, toskët, çamët dhe labët dhe duke përshkruar jetën dhe pozitën e grave në kuadër të kësaj kombësie. Poashtu me një gjerësi analitike i qaset pozitës së grave greke në Greqinë e sapopavarësuar dhe duke dhënë një pamje

rajonale të pozitës së tyre, pra në Greqinë Kontinentale, Peleponez dhe ishujt grekë. Veprën e përfundon me pozitën e grave turke edhe atë duke veçuar gratë-sulltane dhe të aristokracisë së lartë, gratë e klasës së mesme dhe fshatare dhe gratë poetë.

Vepra *Les femmes d'Orient* (Gratë e Lindjes) përveç që është një vepër e natyrës enciklopedike për gratë e Europës Juglindore dhe popujt e këtij Rajoni në përgjithësi, është edhe një kontribut i jashtëzakonshëm sa i përket dokumentimit të gjendjes së grave në këto shoqëri si dhe një promovim i jashtëzakonshëm i çështjes së arsimimit të grave si dhe nevojës për një reformë të gjerë sociale e cila do të ndryshonte statusin e grave në Ballkan. Duke përshkruar pozitën e grave tek popujt ballkanikë, Dora D'Istria do të angazhohet edhe për zhvillimin intelektual të grave si dhe për të rritur pjesëmarrjen e tyre në jetën publike.

Nëse do e analizojmë këtë vepër nga pikëvështrimet e Mishel Fukosë dhe teoritë e tij mbi diskursin e fuqisë, atëherë do të pajtoheshim me konstatimin se normat sociale janë produkt i sistemeve diskursive të cilat formësojnë kuptimin që kanë këto shoqëri mbi të vërtetën, autoritetin dhe identitetin (Foucault, 1977). Në këtë vazhde shkrimet e Dora D'Istrias duhen kuptuar si një angazhim për të ndryshuar diskursin dominant të kohës së saj i cili portretizonte gratë ballkanase dhe Lindjen në përgjithësi si pasive, inferiore dhe e paarsimuar.

Duke përshkruar pozitën e grave në këtë Rajon, sado e vështirë të kishte qenë, duke përshkruar angazhimin e grave për lirinë kombëtare të vendeve të tyre respektive, duke nënvizuar dëshirën e tyre për tu shkolluar dhe duke veçuar shembuj historikë të grave me ndikim në periudha të ndryshme të historisë rajonale, Dora D'Istria sfidoi këtë narrativ duke theksuar kapacitetin e jashtëzakonshme të grave në Rajon për të ndryshuar të ardhmen e tyre si gra dhe të ardhmen e popujve në përgjithësi.

Shkrimet e Dora D'Istrias kanë një ndjeshmëri të veçantë dhe një mprehtësi të jashtëzakonshme për të detektuar pabarazinë, ndërkohë që shprehjet e saj lidhur me pabarazinë gjinore janë të drejtpërdrejta dhe pa ekuivoke. Interesim i saj është çështja e grave në përgjithësi, por ajo poashtu bën diferencën mes shtresave të ndryshme shoqërore e klasore duke çmuar këto dallime poashtu si tejet të rëndësishme kur është fjala për jetën e grave dhe rolin e tyre në shoqëri.

Ajo bën dallimin mes grave nga shtresat fshatare-agrare dhe grave të aristokracive në formim e sipër tek popujt e Ballkanit duke ne bërë të kuptojmë vështirësitë reale të grave që punojnë në bujqësi dhe mbajnë sistemet familjare, një punë kjo e jashtëzakonshme për mbajtjen e familjes dhe bashkësisë më të gjerë, por një punë që gati se aspak nuk çmohet sipas vlerës së saj reale. Shoqëritë ballkanike të shekullit 19të janë shoqëri agrare nëse krahasohen me Perëndimin europian i cili shkon me hapa të shpejtë drejt zhvillimit industrial dhe si të tilla këto shoqëri agrare të përballura me ndryshime të mëdha etno-politike dhe shtetformuese, mbesin akoma thellësisht patriarkale sa i përket organizimit të brendshëm dhe rolit dhe ndikimit real të grave në proceset shoqërore.

Gratë e niveleve më të larta shoqërore përshkruhen poashtu me detaje të veçanta sa i përket pjesëmarrjes në jetën e organizuar të kësaj pjese të shoqërisë. Ne gratë fshatare kemi ruajtur origjinalitetin dhe patriotizmin tonë, karshi grave të bujarëve rumunë të cilët u janë nënshtruar të huajve, nënvizon Dora D'Istria duke folur për këtë dallim specifik. Duke njohur mirë dinamikën e shoqërisë rumune të kohës së saj, ajo flet për shtresat e larta shoqërore të cilat transformohen nga një aristokraci e dikurshme në bujaro-borgjezinë e shekullit të 19të dhe analizojnë pozitën e grave në suaza të këtij transformimi shoqëror.

Gruaja është ajo që bëhet nga burri i saj – është fjalia me të cilën Dora D'Istria definon raportet gjinore të kësaj shoqërie, kuptim ky i cili dëshmon për rolin pasiv të gruas në shoqëri dhe që është në konsonancë me kuptimin e dhëna nga Simon de Bovoar që *gruaja nuk lind, por ajo krijohet*. Dora D'Istria vlerëson ndryshimet shoqërore dhe ndikimet oksidentale të cilat sjellin deri tek një ndërgjegjësim i ri për pozitën dhe rolin e grave, por megjithatë sipas saj

numri i grave nga shoqëria elitare të interesuara për çështje intelektuale mbetet akoma i vogël, për të mos thënë simbolik.

Megjithatë pjesa më e madhe e tyre mbeten të interesuara për luksin dhe zbrazëtinë e kënaqësive të kota të kësaj bote të cilat gjëra përfundimisht nuk sjellin ndonjë ndryshim në pozitën e tyre në shoqëri (D'Istria, 1859:64). Emërues i përbashkët i të gjitha shoqërive të Europës Juglindore në raport me femrën është koncepti i tyre patriarkal, sipas të cilit patriarku-burri-babai është bartësi i të gjithë dinamikës së shoqërisë dhe epiqendër e raporteve familjare dhe gjithëçka i nënshtrohet autoritetit të tij. Në kuadër të këtij patriarkati identitetet gjinore nuk janë të determinuara biologjikisht por të ndërtuara sipas standardeve të shoqërive përkatëse, kështu që gjinia është reproduktuar në mënyrë të vazhdueshme varësisht nga praktikat shoqërore dhe pritshmëritë kulturore (Butler, 1990).

Në kontekstin e shekullit 19të, normat gjinore definojnë gruan si një nënë dhe bashkëshorte të bindur dhe si një mbrojtëse e bindur e nderit familjar. Ky koncept klasik patriarkal i nderit veçanërisht i pranishëm në traditën kanunore shqiptare përshkruhet nga Dora D'Istria si një karakteristikë e përgjithëshme që nga traditat e mirditorëve e deri tek shqiptarët që jetojnë në ishullin Spezia të Egjeut. Ndera e familjes dhe e burrit vlen më shumë se jeta e një gruaje duke qenë se përligjet fenomeni i vrasjes për nder, dhe gjaku i saj nuk kërkohet nga familja e vet. Brenda këtij patriarkati gruaja nuk është më shumë se një forcë pune, por përveç kësaj i duhet të mbetet e bindur dhe e vetëdijshme për vendin e saj inferior brenda bashkësisë së saj.

Por duke qenë se ndera e femrës realisht nuk është se i përket asaj, por i përket burrit të cilit ajo i nënshtrohet, qoftë ai babai apo bashkëshorti, e gjitha kjo i krijon femrës një liri lëvizjeje pa u ngacmuar kudo që të lëvizë ajo. Ajo, pra gruaja shqiptare, sikur të ishte në Angli apo në Shtetet e Bashkuara, mund të lëvizë lirshëm edhe në vendet më të egra e të mos jetë e ngacmuar sikur të ishte nën mbrojtjen e fuqishme të një batalioni ushtarak, thekson Dora D'Istria, duke vlerësuar se rregullat kanunore i ofrojnë këtë siguri të padiskutueshme (D'Istria, 1866/2015). Duke pasur këtë siguri të lëvizjes si dhe përjashtimit të saj nga situatat e konflikteve mes klaneve dhe gjakmarrjes, gratë janë ndërtueset e paqës në konfliktet e shumta bile të armatosura mes fiseve e familjeve të ndryshme.

Në situata tensionesh gratë janë bartëse të mesazheve të palëve në konflikt, duke specifikuar se ishin bashkëshortet ato të cilat bartnin këto mesazhe tek njëra tjetra, mesazhe të cilat ia dëlnin shpesh të ndërprisnin trazira më të mëdha pavarësisht faktit se sa patriarkalë ishin meshkujt e kësaj shoqërie (D'Istria, 1859:339). Patriarkati si formë e funksionimit dhe jetesës është pjesë e të gjitha shoqërive ballkanike dhe tek vepra e Dora D'Istrias shohim se si ky patriarkat mbijeton pavarësisht gjuhëve të ndryshme në të cilat ai artikullohet dhe pavarësisht kulturave të ndryshme etnike të cilat e kanë të përbashkët konceptin e subordinimit gjinor.

Duke qenë se Dora D'Istria sjell përfundime mbi kulturat respektive kombëtare nga udhëtimet e saj por poashtu edhe nga letërsitë popullore të këtyre kombeve, atëherë e kuptojmë akoma më qartë faktin se si ndërtohet simbolika lidhur me raportet gjinore brenda kësaj letërsie. Duke qenë se sistemet e simbolikës patriarkale i ndërtojnë gratë si subjekte dytësore në kuadër të strukturave kulturore të dominuara nga meshkujt (Irgiray, 1985), atëherë; edhe traditat dhe ceremonitë e ndryshme të përshkruara në veprën e D'Istrias kanë po këtë karakteristikë të simbolikës së nënshtimit dhe vlerës më të ulët të grave në këto shoqëri.

Ky sistem i simbolikës së patriarkatit në veprën e Dora D'Istrias vihet në dukje qartësisht nëpërmjet këngëve popullore të cilat janë fundamenti kryesor mbi të cilin kjo autore ndërton konceptin dhe idetë mbi kombet e Ballkanit në formim e sipër. Këngët e dasmës sado naive e të bukura qofshin në stilin dhe këndimin e tyre, vendosin qartë kufinj të jetës dhe lëvizjes së një gruaje. Duke përshkruar një traditë popullore nga këngët serbe, ajo përshkruan se me ardhjen e nuses në shtëpinë e re i jepet të veshë një fëmijë të vogël dhe ta rrotullojë rreth katër mureve të shtëpisë për të treguar se jeta e saj tani do të zhvillohet brenda këtyre katër mureve.

Goja do ti mbyllet me një copë sheqeri për të simbolizuar se duhet të flasë pak e gati se aspak në shtëpinë e re. Mbase vlera e saj pak do të rritet po që se lind më shumë fëmijë, por megjithatë ajo mbetet për tërë jetën shërbyese e bashkëshortit të saj (D'Istria, 1859:206). Për gratë e Ballkanit, dita e dasmës së tyre është dita e vetme e jetës së këtyre grave kur trajtohen me kujdes dhe si mbretëresha, kur bukuria e tyre këndohet e glorifikohet dhe kur ato janë një epiqendër e vlerësimit për bukurinë dhe karakterin feminil të tyre. Duke përshkruar gratë bullgare, Dora D'Istria do të nënvizojë bukurinë e tyre gati se ideale, pamjen e tyre engjëlllore e cila është në sinkroni të plotë me fushat e gjera e të gjelbëra përplot lule të këtij vendi ballkanik.

Por këto pamje idilike e engjëlllore janë të dukshme vetëm deri para martesës së këtyre grave, duke pasur parasysh trajtimin e gruas vetëm si një forcë pune, dhe në këtë përditshmëri të mundimshme të punës pa një ditë pushimi, kjo bukuria mbetet vetëm një kujtim i bukur i një të kaluarë të dikurshme. Të njëjtin konstatim sjell D'Istria edhe kur flet për gratë në ishullin grek të Rodhosit dhe vështirësitë që ato ndeshin në punën e tyre të përditshme, apo kur flet për një traditë dasme shqiptare në Labëri ku nuses i lihet tek këmbët një thes e një litar për të simbolizuar punën e rëndë që e pret në jetën si bashkëshorte(D'Istria, 1859:138, 334, 409).

Duke analizuar traditat dhe këngët popullore të popujve të Ballkanit, duke krijuar opinionet vetanake nga udhëtimet e saja personale në tokat ballkanike dhe duke treguar një interesim të veçantë dhe sistematik për jetën e grave në Europën Juglindore, Dora D'Istria sjell para nesh realitetin patriarkal ballkanas në të cilin patriarkati është formë e jetesës dhe e ndërtimit të shoqërisë në përgjithësi. Shoqëri këto në të cilat burri është *subjekti* kurse gruaja *tjetra*, sisteme të projektuara sipas bashkësisë njëgjimore patriarkale ku bashkësia është mashkullore dhe femra një relativitet i këtij realiteti objektiv.

Asimetria gjinore është rregullimi i padiskutueshëm i patriarkatit brenda të cilit mashkulli ka pozitën e autoritetit universal, kurse gruaja atë të objektit relativ të nënshtruar. Një shekull më vonë Bovoar do të refuzojë determinizmin biologjik si bazë për nënshtrimin e grave, duke theksuar se janë shoqëritë dhe traditat që kanë ndërtuar ato dhe jo biologjia ajo e cila ka nënshtruar gratë, duke qenë se gratë nuk lindin, por gra bëhen varësisht nga ajo se si i formëson shoqëria me rregullat e saj (Beauvoir, 1949/2011:283).

Ky shpjegim i jashtëzakonshëm i identifikimit të grave me imanencën, pra rolit të tyre pasiv dhe lidhjes me punët e shtëpisë që përsëriten çdo ditë dhe burrave me transcendencën pra principin aktiv të krijimit dhe ndryshimit të shoqërisë, vërtetohet me shkrimet e Dora D'Istrias, duke dëshmuar kështu se pavarësisht kohës historike apo hapësirës gjeografike, ky parim i nënshtrimit të grave brenda sistemeve shoqërore është i njëjtë dhe i pandryshueshëm. Janë sistemet shoqërore ato të cilat që nga raportet klanore e deri tek organizimet shtetërore përjashtojnë gruan nga vendimet për dinamikën dhe proceset shoqërore duke përdorur biologjinë si metodë mbisundimi duke e bërë atë viktimë të rolit të saj biologjik dhe duke mbetur në varësi të përherëshme ekonomike (Firestone, 1970:11). Realiteti dhe përshkrimet në veprën e Dora D'Istrias dëshmojnë për rolin e jashtëzakonshëm të grave në mbarëvajtjen e ekonomive familjare të shoqërive ballkanase, por që njëkohësisht ato mbesin pjesa më e varfër e popullatës së këtij gadishulli e të definuara si *calik për me i bajtë*. (Gjeçovi, 1985).

Gratë në lëvizjet çlirimtare të popujve të Ballkanit

Veprat e Dora D'Istrias përshkruhen nga idetë e liberalizmit kur është fjala për çështjen e barazisë gjinore, romantizmit kur përshkruhen karakteristikat e veçanta të kombeve nga një perspektivë historike ku madhështia e figurave historike qëndron hijerëndë para realitetit objektiv, dhe mbi të gjitha idetë e saj koncentrohen në zgjimin kombëtar të popujve të Ballkanit, zgjim i cili duhet të sjellë një realitet të ri në Europën Juglindore. Anti-imperializmi perandorak është koncepti politik i Dora D'Istrias e cila konsideron se të gjithë kombet kanë të drejtë të

vendosin vetë për fatin e tyre kolektiv dhe kjo gjë nuk bëhet ndryshe përveç se me luftëra të organizuara çlirimtare.

Lufta e organizuar për çlirim kombëtar është koncept i D'Istrias në të gjitha veprat mbi kombet e Ballkanit sipas këngëve popullore, në të cilat ajo trajton gjenezën e këtyre kombeve, ndryshimet që pëson kjo gjenetikë përbrenda disa shekujsh nën sundimin e perandorisë Otomane dhe dëshirën për çlirim kombëtar të cilën ajo e detekton si motiv të letërsive popullore kombëtare. Dhe kjo rezistencë, e më vonë edhe luftë për çlirim kombëtar ka dimensionin e saj të fuqishëm femëror dhe personazhi i gruas-luftëtare paraqitet si i respektuar dhe i madhëruar në suaza të kësaj letërsie. Koncepti patriarkal i ndarjes subordinuese të shoqërive ballkanase sikur hibernon kur është fjala për heroinat e luftërave çlirimtare të këtyre popujve.

Në rastin e figurave gra në lëvizjet çlirimtare të popujve ballkanas, Dora D'Istria ndjek konceptin herderian të *volksgeist*, pra të idesë që secili komb bart me vete standardin e tij të përsosmërisë, standard ky i cili përcaktohet nga kultura popullore, kushtet klimatike, e kaluara kombëtare dhe gjithësesi, si kategori jashtëzakonisht e rëndësishme – gjuha kombëtare (Herder, 1784-91/1968). Duke ndjekur këtë koncept ajo sjell në vëmendjen tonë figura historike-gra të cilat në periudha të ndryshme të historive kombëtare kanë pasur rol kyç në procese të caktuara historike. Logjika e historicizmit romantik e rilindjes së të kaluarës së lavdishme jo vetëm si përkujtim, por njëkohësisht edhe si inspirim për të respektuar vendin e grave në këto shoqëri, por njëkohësisht edhe si një thirrje vetë grave për tu angazhuar në përmirësimin e statusit të tyre shoqëror.

Dora D'Istria krijon një paralelizëm nacional-romantik në dhënien e një kuptimi progresiv procesit të zgjimit të ndërgjegjes së kombeve të Europës Juglindore, duke i dhënë këtij procesi kompleks të komb-ndërtimit edhe një dimension shtesë – atë femëror. Historicizmi mbetet njëra ndër karakteristikat kryesore të romantizmit. E kaluara është vendstrehim i inspirimit romantik dhe sa më e largët është aqë më e lavdishme përshkruhet nga autorët romantikë. Por në letërsinë e romantizmit në përgjithësi si personazhë mbisondojnë kryesisht figurat-burra të historisë, të cilët janë të veshur me lavdi, pushtet, trimëri dhe fisnikëri si vlera të çmuara lart nga romantizmi.

Në kuptim të letërsive kombëtare, figurat historike kanë dimensionin nacional-romantik të burrave të drejtë e trima, patriarkëve fisnikë e të ndjeshëm dhe udhëheqësve të lëvizjeve popullore-çlirimtare. Nga ana tjetër, Dora D'Istria në mënyrë paralele ndërton historinë e Europës Juglindore duke e mbështetur tek figurat-gra të historisë së dikurshme dhe të periudhës aktuale për të – atë të shekullit 19të. Duke qenë se vepra e saj është një pasqyrë e Europës Juglindore sipas rrëfimeve të grave dhe një vështrim i përgjithëshëm për gjendjen e grave në këtë Rajon të turbulluar të Europës, dhe duke qenë se kjo vepër është edhe kontribut në procesin e ndërgjegjësimit kombëtar të popujve të Ballkanit, atëherë ky proces i ndërgjegjësimit nuk do ishte i plotë nëse pjesë e këtij procesi nuk do të ishte ndërgjegjësimi edhe për të drejtat e grave në entitetet e reja politike që do krijoheshin gjatë viteve në vijim.

Dora D'Istria duke përshkruar gjendjen e vështirë shoqërore dhe ekonomike të grave në Ballkan na rikthen në histori për të na përkujtuar se ky vend dhe këta popuj në të kaluarën kishin qenë të udhëhequr apo bashkëudhëhequr nga personalitete të jashtëzakonshme-gra, të cilat kishin dëshmuar me sensin, dijen dhe guximin e tyre se gratë mund të drejtonin komunitete të tëra në kohëra të krizave apo trazirave të mëdha. Nga periudha antike e Rajonit Dora D'Istria veçon mbretëreshën ilire Teuta personazhin luftarak të së cilës e ndërlihdh me traditën luftarake të shqiptarëve të cilët për shekuj të tërë u trajtuan si luftarë besnikë e sypatrembur (D'Istria, 1866/2015). Greqia e lashtë është poashtu një nga pjesët më interesante të veprës së saj duke pasur parasysh faktin që Dora D'Istria ishte njohëse e jashtëzakonshme e gjuhës dhe kulturës së Greqisë antike, prandaj edhe veçon personalitetet e grave poetes të antikitetit si Safo dhe Aspasia, apo matematikanen Teako e cila në histori nuk u përmend shumë dhe mbeti në hijen e vëllait të saj, filosofit dhe matematikanit Pitagora (D'Istria, 1859:317).

Si jashtëzakonisht agjile dhe mendjemprehta në betejat e rrezikshme e makiaveliste për pushtet, Dora D'Istria veçon perandoreshat bizantine si Pulcheria augusta, Shën Irena dhe Theodora, që të trija në periudha të ndryshme ia kanë dalë që të qeverisin në një botë tërësisht patriarkale (D'Istria, 1859:358, 444). Në këtë linjë historike të grave Dora D'Istria vendos edhe bashkëshorte të mbretërve të cilat edhe pse nuk kanë qeverisur në mënyrë të drejtpërdrejtë kanë pasur një ndikim të madh në vendimet politike dhe janë transformuar në figura të dashura popullore. Si të tilla nga periudha e mesjetës ajo veçon carinën Milica, bashkëshorten e mbretit serb Lazarit të parë të vrarë në betejën e Kosovës(1389) dhe carina Elenën, bashkëshorten e mbretit serb Dushanit (D'Istria, 1859:153, 166).

Në këtë linjë të grave dhe pushteteve Dora D'Istria përfshin edhe oborret e sulltanëve, ku gratë edhe pse jetojnë në pjesë të veçuara të pallateve dhe në fuqi është poligamia, megjithatë arrijnë që të ushtrojnë ndikimin e tyre mbi pushtetet absolute të sulltanëve si the të luftojnë e fitojnë brenda intrigave të shumta të rrezikshme e të përgjakshme për të fituar dhe mbajtur pushtetin. Me këtë rast ajo veçon figurat e sulltaneshave Hurrem, Bafta dhe Mahpeker si tejet të zhdërvjellëta në këtë luftë të interesave të brendshme. Këtë energji të veçantë të këtyre grave Dora D'Istria ia atribuon origjinës europiane të tyre duke qenë se këto gra të cilat robërohen për tu bërë gra të sulltanëve, mbajnë në vehte energjinë dhe dëshirën për liri që kanë popujt pellazgjikë dhe ata europianë. (D'Istria, 1859:446).

Dora D'Istria përdor argumentin historik për të argumentuar se ashtu siç kanë pasur gratë fuqi udhëheqëse në të kaluarën, kanë po të njëjtat kapacitete për të bërë ndryshime shoqërore po qe se ju ofrohet mundësia për një gjë të tillë, kurse kur nuk u ofrohet kjo mundësi atëherë ato përballen vetë me sfidat e ndryshme që sjell para tyre koha dhe zhvillimet shoqërore. Kështu ajo përshkruan me respekt të veçantë personalitete të grave pjesëmarrëse në luftërat dhe lëvizjet çlirimtare të kombeve të Ballkanit, duke nënvizuar posaçërisht kontributin e tyre në këto procese. Duke qenë se autorët e romantizmit europian (Xhorxh Gordon Bajron dhe Tomas Hobhaus) kur flasin e shkruajnë për shqiptarët përqëndrohen tek figura e Ali Pashë Tepelenës edhe Dora D'Istria kur flet për zhvillimet aktuale të kohës ndalet tek personalitetet gra të cilat janë pjesë e jetës dhe bëmave të Ali Pashait.

Pra në këtë drejtim, një hapësirë të konsiderueshme të shkrimeve ajo i dedikon nënës së Ali Pashë Tepelenës, Esmihan Hanëmi, të cilës Dora D'Istria i referohet si Khamko, mbase një formë frankofone e emrit Hanko me të cilin ajo njihej tek shqiptarët e zonës. I përshkruan faktet historike që ajo ishte e bija e Zenel beut të Konicës e martuar me Veli beun e Tepelenës dhe që pas vdekjes së këtij të fundit në moshë të re mbeti e vetme për tu përkujdesur pr dy fëmijët e saj minorenë, Aliun dhe Shanishaja të cilës Dora D'Istria i referohet si Chainitsa. Veziri i Janinës sipas D'Istrias është vepër e nënës së tij Khamko (Hanko), një vepër e cila është e dinjitetshme sa vetë ndërtuesja e saj.

Duke mbetur e ve dhe e rrezikuar për shkak të bëmave grabitëse të bashkëshortit të saj tanimë të vdekur, Khamko (Hanko) braktis rolin e saj prej gruaje shtëpie meqë nuk mbrohej dot dhe u vu në krye të një grupi të armatosur dhe bë e njohur për fuqinë dhe mizorinë e saj. Historia e saj dhe e së bijës si të burgosura dhe viktimat të Hormovës e Kardhiqit, histori kjo që inspiroi Aleksandër Dymanë për veprën e tij, rrëfëhet nga Dora D'Istria, së bashku me fatin e keq që do kenë këto dy vendbanime vite më vonë nga dora e vetë Ali Pashait (D'Istria 1859:279, Dumas, 2014). Dora D'Istria në përshkrimin që i bën personazhit të Khamkos ndjek linjën e romantizmit duke bërë krahasimet me antikitetin dhe duke përafruar këto personazhe me figura antike të cilat sipas saj përputhen me gjeografinë dhe prejardhjen pellazgjike të shqiptarëve.

Ali Pashai ishte hakmarrja e Khamkos ashtu siç ishte Aleksandri i Madh i Maqedonisë hakmarrja e siç shprehet Dora D'Istria, e nënës së tij shqiptare Olimbisë epirote lindur e rritur në këto vende ku do të sundonte si vezir Ali pashë Tepelena (D'Istria, 1859:290). Figurën romantike dhe mizore të pashait të Janinës që ishte popullarizuar në europë nga veprat e shkrimtarëve të romantizmit europian, Dora D'Istria e përshkruan në dritën e grave që krijuan

apo u krijuan nga fati i tij, nënës së tij – Khamko, luftarake, të fuqishme dhe të pamëshirshme, motrës së tij Chianitza, hakmarrëse por me një fat pafundësisht tragjik dhe gruas së tij Emine e cila do të personifikonte butësinë dhe mëshirën në këtë teatër tragjik të dhunës dhe luftës për pushtet.

Dora D'Istria ka një qasje më të gjerë dhe më gjithpërfshirëse kur flet për rolin e grave në luftën për çlirimin dhe pavarësinë e Greqisë, aqë më tepër kur kemi parasysh faktin që kur ajo boton veprën *Les femmes d'Orient (Gratë e Lindjes)*, Greqia është bërë shtet i pavarur. Me përshkrimet dhe vlerësimet që bën, ajo përfshin të gjithë territorin e Greqisë së bashku me ishujt kryesorë si Kreta, Qipro, Rodhos, Spetzia dhe Hydra duke ofruar njohuri për të gjitha këto zona dhe jetën e grave, emërues i përbashkët i së cilës është vështirësia që ato hasin në punët e përditshme e të mundimshme të cilat përbëjnë një pjesë të pandarë të jetës së tyre.

Beteja e Misolongjit – e cila është tema kryesore e romantikëve europianë kur flasin për Greqinë, është edhe temë e Dora D'Istrias e cila në një mënyrë autentike përshkruan pjesëmarrjen e grave në këtë betejë si luftare dhe si mbështetëse në prapavijat e betejës duke i dhënë kështu një frymë optimiste kësaj beteje çlirimtare dhe më pas edhe rigjenerimit të Greqisë. Duke pasur një qëndrim kosmopolit dhe njëkohësisht nationalist Dora D'Istria në mënyrë të natyrshme dhe duke u mbështetur në realitetin objektiv flet për elementin shqiptar në Greqi dhe pjesëmarrjen aktive arvanite në këtë lëvizje për formimin e shtetit të pavarur të Greqisë. Ishullit Hydra ajo i referohet si *kjo tokë e thatë e banuar nga shqiptarët (Chkipetares) sypatrembur, është e pasur me punën dhe prurjet e marinarëve të saj* (D'Istria, 1859:400).

I populluar poashtu nga familje shqiptare është edhe ishulli i Spetzias, kurse sipas saj, kryepersonazhi i këtij ishulli është luftarja Bobolina e cila me trimërinë dhe mençurinë e saj – vlerëson Dora D'Istria, duhet të jetë pjesë e analeve historike europiane. Duke i kushtuar një vend të rëndësishëm personazhit të Bobolinës, autorja e *Les femmes d'Orient (Gratë e Lindjes)* e përshkruan këtë grua e cila ka mbetur e ve pas dënimit me vdekje të bashkëshortit të saj nga autoritetet osmane, përkujdeset për djemtë e vet të cilët poashtu do bëhen luftarë të denjë dhe organizon luftë detare me otomanët duke i detyruar këta të fundit të kërkojnë bisedime paqësore.

Dinjiteti i saj në këto bisedime kur nuk lejon që të joshet nga ofertat tërheqëse materiale, e vendosin Bobolinën në pedestalin e lartë të historisë greke, por edhe të respektit që i duhet bërë origjinës së saj shqiptare. Dora D'Istria është promovuese dhe përkrahëse e luftërave çlirimtare të popujve të Ballkanit, por e veçanta e saj është sjellja para opinionit e dimensionit gjinor të këtyre luftërave dhe pikërisht këtu qëndron rëndësia dhe origjinaliteti i shkrimeve të saj për këtë Rajon. Ajo takon personalisht gratë gjatë udhëtimeve të saj pa bërë dallimin se cilën pozitë kanë në shoqëri dhe transmeton rrëfimet e tyre. Rrëfimin e Madam Glarakis të grabitur nga turqit por që një stuhi detare me përmytje e ndal këtë rrugëtim dhe disa peshkatarë grekë e kthejnë në atdhe.

Takimet me gra të fshatrave të Ballkanit, por edhe me bashkëshorten e Milosh Obrenoviqit, Ljubica Obrenoviq nga e cila dëgjon për lëvizjet politike të serbëve për autonomi dhe pavarësi shtetërore (D'Istria, 1859:394, 187). Konceptet e Dora D'Istrias janë liberale në kuptimin politik, nacionaliste kur flet për kombet dhe traditat e tyre nga të cilat gjenerojnë idetë shtetërore dhe kosmopolite meqë konsideron që këto kombe me kultura e gjuhë të ndryshme duhet të respektojnë këtë realitet e mbi të gjitha të respektojnë gratë si forcë e rëndësishme kombëtare e shoqërore.

Përfundim

Vepra *Les femmes d'Orient (Gratë e Lindjes)* është një vepër e cila jo vetëm që shpreh pikëpamjet mbi gratë dhe barazinë gjinore, por njëkohësisht sjell edhe ide tejet interesante lidhur me Orientin/Lindjen dhe atë linjë ndarëse mes Perëndimit e Lindjes e cila gjatë shekullit 19të fiton dimension filosofik, kulturor e më vonë edhe gjeopolitik. Duke e hapur këtë vepër në

formë epistolare, me një letër dërguar mësuesit të saj Papadopoulos të cilit i falendërohet për dashurinë që i ka mbjellur ndaj letërsisë dhe kulturës antike helene, Distria na njeh me idetë e saj për Orientin/Lindjen dhe raportet e kësaj bote me Perëndimin europian.

Si Orientalë/Lindorë ajo u referohet ballkanasve antikë dhe këta orientalë sipas saj nuk kanë nevojë për të shkuar larg e për të marrë modele shkrimi të gjinive të ndryshme letrare duke qenë se jetojnë në vendin ku janë krijuar idetë e Platonit e Sokratit apo të teologëve bizantinë si Shën Athanasi e Shën Basili (Distria, 1859). Ajo në parathënien epistolare të kësaj vepre e vendos vehten në pozitën e një avokateje të Orientit/Lindjes, si një grua nga Orienti/Lindja e lindur nën diellin e Jugut në Pargë si shqiptare e bijë shqiptarësh.

Dhe nga kjo pozitë e mbrojtëses së Orientit/Lindjes ajo vlerëson se kjo botë i ka dhënë shumë Oksidentit/Perëndimit, si në periudhën antike ashtu edhe në periudhat më të vonshme të renesansës. Për Dora D'Istria janë të papranueshme paragjykimet mbi popujt orientalë/lindorë si popuj kolerikë e në konflikt të përhershëm mes tyre, duke dhënë për krahasim konfliktet dhe paragjykimet e shumta që kanë popujt e Perëndimit europian mes tyre. Orienti i D'Istria nuk është aziatik, por është një Lindje e cila duke qenë në kontakte të vazhdueshme me kulturat aziatike ia ka dalë të mbajë vlerat europiane dhe të njëjtat ti sofistikojë akoma më shumë.

Dhe rigjenerimi i këtij Orienti qëndron pikërisht në afinitetin e këtyre popujve të cilët shpesh të nënshtruar nga fuqitë dhespotike ia kanë dalë të mbrojnë vatrat dhe kulturat e tyre europiane (Distria, 1859). Vepri *Les femmes d'Orient (Gratë e Lindjes)* është një kontribut i jashtëzakonshëm për studimet e barazisë gjinore dhe një dokument i shkëlqyeshëm për pozitën e grave në Ballkan dhe gjendjen e përgjithëshme të këtij Rajoni përgjatë shekullit 19të. Kjo vepër nuk ka vetëm dimensionin kombëtar apo rajonal, por është vepër e përmasave europiane e botërore për të cilën gjë dëshmon interesimi dhe komentet e shtypit dhe mendimtarëve europianë në këtë temë. Shekulli 19të është shekull i romantizmit në letërsi, i mendimit kantian dhe herderian në filosofi, shekull i nacionalizmit dhe definimit të shtetit-komb, dhe gjithësesi edhe shekull në të cilin fillojnë debatet dhe botimet serioze lidhur me çështjen e barazisë gjinore.

Është kjo periudhë e proto-feminizmit, pra fillimeve të mendimeve teorike mbi barazinë të shprehura nga Meri Volstoncraft (Mary Wollstonecraft) e cila do të vlerësojë se pabarazia ushqehet nga shoqëria dhe sistemi arsimor i cili ushtron gratë ti japin përparësi pamjes së jashtme dhe jo intelektit që kanë. Unë nuk dua që gratë të kenë fuqi mbi burrat -shprehet ajo, por të kenë fuqi mbi vehten e tyre (Wollstonecraft, 1792). Këto ide mbi barazinë do të zhvillohen edhe më tej nga Harriet Tejlora Mill (Harriet Taylor Mill) e cila vlerëson se përjashtimi i grave nga jeta ekonomike dhe politike e shoqërive europiane nuk u bën keq vetëm grave, por shoqërisë në përgjithësi.

Vendosja e grave vetëm në pozitën e mirëmbajtëses së shtëpisë është konstruksion i shoqërisë dhe jo determinim biologjik i natyrës, sepse nuk ka kompromise me të drejtat – po që se gratë do i kenë të drejtat e tyre atëherë do i kenë të plota e jo të përgjysmuara (Taylor Mill, 1851). Duke qenë bashkëkohëse e këtyre ideve për barazinë gjinore dhe duke u dhënë këtyre ideve edhe një dimension etno-kulturor dhe kombëtar, Dora D'Istria siguron për vehten e saj një vend të respektuar si një ndër proto-feministet e para europiane dhe pararendëset e mendimit teorik të mëvonshëm mbi barazinë gjinore dhe studimet gjinore.

Referencat

- [1]. Anonymous. (1879), Dora D'Istria, Scribners Monthly. An Illustrated Magazine for the people. Conducted by F.G.Holland 17, No.1, pp.225-233.
- [2]. Beauvoir de, Simone. (2011), The Second Sex, Vintage Books; Frashëri, S. (1978), *Shqipëria ç'ka qenë, ç'është e ç'do të bëhetë?*, Rilindja, Prishtinë.
- [3]. Butler, J. (1990), Gender trouble: Feminism and the subversion of identity, Routledge.
- [4]. De Gubernatis, A. (1889), Dora D'Istria, Revue Internationale, Sixieme Annee, Tome Vingt et Unieme, p.58-74, Rome, Forzani etc.

- [5]. D'Istria, D. (1859), *Des Femmes en Orient*, Premier Volume, La Penninsule Orientale, Zurich, Meyer&Zeller.
- [6]. D'Istria, D. (1865), *Des Femmes par une Femme*, Paris, A.Lacroix, Verboeckhoven etc.
- [7]. D'Istria, D. (1866/2015), *La Nationalite albanaise d'apres les chants populaire*, published by CreateSpace Independent Publishing Platform, FB Editions.
- [8]. Dumas, A. (2014), *Ali Pasha, krime famëkeqe*, Tiranë, Saras.
- [9]. Dutu, C. (2019), *Dora D'Istria: Mapping the Cultural Transfer of Intimacy at the "Fringes" of Europe*, *Studia Universitatis Babes-Bolay Philologia*.
- [10]. Firestone, S. (1970), *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution*, William Morrow.
- [11]. Foucault, M. (1977), *Discipline and punish: The birth of the prison*, Pantheon Books.
- [12]. Gjeçovi, Sh. (1985), *Kanuni i Lek Dukagjinit*, Prishtinë, Rilindja.
- [13]. Herder, J. G. (1784–91/1968), *Reflections on the Philosophy of the History of Mankind*, University of Chicago Press.
- [14]. Irigaray, L. (1985), *This sex which is not one*, Cornell University Press.
- [15]. Kristeva, J. (1984), *Revolution in poetic language*, Columbia University Press.
- [16]. Maksuti, K. (2001), *Elena Gjika dhe Shqiptarët e Rumanisë*, Tetovë, Çabëj.
- [17]. Taylor Mill, H. (1851), *The Enfranchisement of Women*, Westminster Review.
- [18]. *The College Courant* (1869), Vol.5, N.7, Sage Publications, Inc, www.jstor.org.
- [19]. Todorova, M. (1997), *Imagining the Balkans*, New York: Oxford University Press.
- [20]. Wollstonecraft, M. (1792), *A Vindication of the Rights of Woman*, London, J. Johnson.